

דברו על לב ירושלים

סקירה על ספרו של הרב אלקנה ליאור שליט"א

- א. שרף קטף יפה מכולם
ב. הסתירה בין שיעורי הרוחב לשיעורי הנפח והדרכים המקובלות ליישובה
ג. יישוב הסתירה
- ד. המסקנה ההלכתית - מתאימה למסורת הפסיקה המקובלת אך סותרת את השולחן ערוך
ה. בירור מקום העזרה והמזבח

א. שרף קטף יפה מכולם

שני מאפיינים צדים את עינו של המעיין בספרו החדש של הרב אלקנה ליאור: היסודיות והענווה. הספר מעיד על עיסוק יסודי ורב שנים בשני נושאים האחוזים זה בזה. הנושא הראשון הוא שיעורי התורה ותרגומם למידות ימינו. נושא זה כמובן אינו חדש וכבר עסקו בו רבים מגדולי ישראל. הנושא השני חדש יותר ומעטים צעדו בשביליו, והוא מיקום המזבח ומידות הר הבית. שני הנושאים הללו הם נושאים משמעותיים מאד בעלי נפקויות הלכתיות רבות. דווקא בשל כך בולטת צניעותו של הרב אלקנה והצהרתו החוזרת ונשנית שאין בכוונתו לפסוק הלכה אלא רק לעורר את לב המעיינים ולהביא את השאלות לפני מורי הוראה מובהקים. ניכר שהצהרה זו אינה מן השפה ולחוץ אלא ממש בנפשו של המחבר, שחוזר, שונה ומשלש אותה גם בתוך הספר עצמו. כמי שגדל בביתו של אחד מגדולי פוסקי זמננו, מודע המחבר היטב לחובת הזהירות בשמירה על מסורת הפסיקה בישראל. מאידך, מודע גם כן למרחב השיקולים והאיזונים של פוסק כאשר מתבררות שיטות ראשונים או נסיבות מציאותיות נוספות בצורה בהירה ומשכנעת.

הגמרא במסכת שבת (כג, א) מביאה מימרה בשם רב הונא: "כל השרפים יפים לדין ושרף קטף יפה מכולם". מרן הראי"ה מבאר בעין אי"ה שהקטף מיוחד בכך שהוא מתמקד בריכוז אך ורק בהוצאת השרף לדין ולא מוציא פירות אחרים. מכאן לומד הראי"ה מוסר השכל לכותבי הספרים, שמעלתם הגדולה תהיה במיקוד בתחום אחד. הרב מלמדנו שמעלת היסודיות כרוכה במידת הענווה. העניו אינו מחווה דעתו לפני שלמד את הנושא ביסודיות רבה:

יש לתן ערך מובחר, על הידיעות הנחקקות בספר, שבעליהן שם עיקר מעינו בכל כחותיו על החכמה שבה יכתב ספריו... מפני החציפות הנמצאת

בהרבה אנשים מושכי בשבט סופר, לחוות דעתם בדבר שאינם מומחים לו... יצא משפט מעוקל.

(עין איה שבת כג, א)

בדורנו, דור התשובות הקצרות, דור האתרים והעלונים, נוכל לספוג השראה רבה מבירור יסודי של נושא הלכתי ופריסתו בצניעות לפני מורי ההוראה שבדור. מתוך שאיפה להדבק במידת הצניעות והיסודיות של המחבר, נעסוק בדבריו בקצרה. נמעט להתייחס כאן לנושא מידות הר הבית ונתמקד בעיקר בנושא הראשון, המוכר יותר, של שיעורי התורה.

ב. הסתירה בין שיעורי הרוחב לשיעורי הנפח והדרכים המקובלות ליישובה

הגמרא במסכת פסחים (קט, ב) מקשרת בין שיעורי הרוחב והאורך של התורה ובין מידות הנפח ומתרגמת את מידות הנפח לשיעורים של אצבעות ומידות אורך. אולם, כאשר גדולי הדורות¹ השווו בין המדידות הללו, התגלה שמדידת נפחים על ידי שיעורי האורך מניבה תוצאה כמעט כפולה ממדידתם על ידי הזית והביצה. בשאלה זו התחבטו גדולי האחרונים: סיעה גדולה של אחרונים - ובכללם החזון איש וסיעתו - חידשה שהביצים והזיתים קטנו במשך השנים. מכאן נובעים שיעורי הנפח הגדולים של החזון איש, שיעורים שהם ככפולים ממדידות הביצה והזית בפועל בימינו. הגר"ח נאה וסיעתו הלכו בכיוון הפוך, וניסו בדרכים שונות להקטין את שיעורי האגודל - מידת הבסיס של מידות האורך. כך נוצרו שתי שיטות שונות, שכל אחת יש לה גם מערכת נפח וגם מערכת אורך המתאימות זו לזו.

ג. יישוב הסתירה

המחבר מציע דרך בהירה ומיוחדת ליישוב הסתירה. הוא מבקש להפריד בין שיעורי הרוחב ובין שיעורי הנפח. טענתו היא שהחיבור שיצרה הסוגיה בפסחים בין שיעורי הרוחב ושיעורי הנפח אינו מתייחס לאמה הרגילה, הנחשבת לשיעורי תורה, אלא באמה אחרת מיוחדת - "אמה בינונית" של חמישה טפחים. אמה זו היא המתאימה לגודל הטבעי של האדם ובה מדדה הסוגיה בפסחים את שיעור המקווה. הסיבה לשוני בין שיעור המקווה לשאר השיעורים היא ששיעור המקווה הוא ביסודו שיעור נפח ושיעורי האורך המוצמדים אליו נמדדים במידות הגוף בפועל ולא באמה ההלכתית. הצעה זו מבוססת היטב בחלק מהראשונים ובפרט בשיטת הראב"ן.² המחבר אף טוען

1 ביניהם התשב"ץ (ג, לג) והנודע ביהודה (מהדו"ק או"ח לח)

2 את דברי הראב"ן והקשרם החשוב לענייננו הביא לראשונה הרב יעקב גרשון וייס בספרו "מידות ומשקולות של תורה", פרק צא.

להתאמת שיטה זו לדעת הרמב"ם. לטענתו שיעור המקווה לפי הרמב"ם מחושב באמות קטנות המחולקות לאגודלים קטנים.

ד. המסקנה ההלכתית - מתאימה למסורת הפסיקה המקובלת אך סותרת את השולחן ערוך

לאור החלוקה הזו, נמצא ששיעורי הנפח הם קטנים כשיעור ר' חיים נאה ואפילו פחות מכך. עובדה זו מתאימה למסורות שהיו בעדות השונות ובין חכמי ירושלים, כמו שהעיד ר' חיים נאה וכעדויות נוספות על השיעורים שהיו מקובלים אז.³ לעומת זאת, בשיעורי האורך הרגילים, אין לנו מסורת מפורשת לכאן או לכאן, ויש מקום גדול לנקוט בהם כשיעורי האורך הגדולים. החזון איש מעיד בקונטרס 'שיעורים של תורה' (או"ח לט, ה) על הגאון ר' שמואל סלאנט, רבה של ירושלים, שאמנם לכתחילה חשש לשיטת ר' חיים נאה (במקום בו שיטתו היא חומרה), אך זאת רק מתוך "מדה טובה ועין טובה", ובשעת הדחק הקל לסמוך על שיעורי האורך הגדולים.

החסרון הגדול בחידוש הזה, הוא שהוא עומד בסתירה מובהקת לפסק השולחן ערוך. השולחן ערוך (יו"ד רא, א) פוסק במפורש שהאמות שבהם מודדים מקווה הן אמות גדולות של שישה טפחים. נראה שהבעיה אינה רק מצד הבעיות בפסיקת חידוש הלכתי שלא כמו השולחן ערוך (ואכן המחבר מדגיש שאין להורות חלילה למעשה שלא כשו"ע). העובדה שהשולחן ערוך הביא את שני השיעורים, שיעור הנפח ושיעור האמה, מראה שלא הייתה בעיניו הפרדה בין השיעורים, ועל כורחנו הוא אחז במערכת מידות אחידה לכאן או לכאן.

ה. בירור מקום העזרה והמזבח

בחלק השני מציע המחבר דרך חדשנית לאיתור מקום המקדש והמזבח. התוצאה הסופית של הדברים אינה חדשה ומתאימה ברמה העקרונית לשיטתו הידועה של הרב גורן בנושא, אך בדומה לחלק הראשון המחבר חוצב מחדש את בירור הדברים מיסודות הסוגיות בגמרא והבירורים בשטח, ומבסס את שיטתו של הרב גורן כגישה שיש בסיס משמעותי לחוש לה. עיקר החידוש בדבריו הוא במדידת המקומות ממטה למעלה ובהשערה שנקודת הגובה של ימינו אינה נקודת השיא של הסלע הטבעי שהייתה בזמן הבית. כמו כן, מבסס המחבר ביסודיות בשיטות מפרשים רבים את תפיסת החיל קקיר תמך המשתפל עם גובה ההר ולא כחומה עצמאית.

3 בין היתר נמסר על שיעור המקווה הקטן בשערי חסד והגביע של החפץ חיים שהיו קטנים משיעור הגר"ח נאה.

דווקא תוצאות הבירור של החלק הראשון, מזמינות את הקורא להתייחס ביתר זהירות לחלק השני. לאחר שביסס המחבר את מסורת הפסיקה המעשית בנושאי השיעורים בצורה המדלגת על חשבונות רבי שנים של פוסקים ואחרונים חשובים, מציע המחבר בירור הלכתי המבוסס כולו על חשבונות, חישובים והשערות, בלי שניתן לבססן על מסורת פסיקה של ממש.

כידוע, מרן הראי"ה זצ"ל פסק שיש אפשרות לאתר את מקום המזבח, ואפשרות זו אף גורמת להחשבת מציאת מקום המזבח כאפשרות זמינה מבחינה הלכתית.⁴ אך לשיטתו הסיבה לכך היא שהבירור יתקיים ברוח הקודש, ובכל דור ישנם בעלי רוח הקודש שיוכלו לברר עבורנו את המקום. בתשובות נוספות מסביר הראי"ה שבניגוד לשאר חלקי התורה עליהם נאמר "לא בשמים היא", פרטים הלכתיים אלו יכולים להתברר ברוח הקודש כיוון שבנושא זה התורה עצמה מכוונת אותנו לדרישת אלוקים בנבואה. "לשכנו תדרשו ובאת שמה".⁵

נאחל לרב המחבר שיפוצו מעיינותיו חוצה. נאחל לדורנו שירבו בו תלמידי חכמים מבררי הלכה בצניעות ויסודיות. ונתפלל לרוממות הרוח וגובהה כך שנוכה גם להארת "לשכנו תדרשו" כשיטתו של מאור הדורות הראי"ה זצ"ל.

4 לשיטת הרב קוק אפשרות ריאלית למציאת מקומו המדויק של המזבח היא תנאי הכרחי מבחינה הלכתית להקימו במקומות האפשריים בדיעבד, מדין "כל הראוי לבילה בילה מעכבת בו".

5 ראה משפט כהן תשובה צב.